

ΔΙΟΡΘΩΤΙΚΑ ΕΙΣ ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΝ

ὑπὸ

ΕΡΡΙΚΟΥ Α. ΣΚΑΣΣΗ

Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

*Αναγινώσκωμεν παρὰ Πλουτάρχῳ Ῥωμύλ. 22 ἔκδ. Lindskog-Ziegler⁽¹⁾ 1914 τάδε: ἔθηκε δὲ καὶ νόμους τινάς, ὧν σφοδρὸς μὲν ἔστιν ὁ γυναικὶ μὴ διδοὺς ἀπολείπειν ἄνδρα, γυναῖκα δὲ διδοὺς ἐκβάλλειν ἐπὶ φαρμακείᾳ <καὶ> τέκνων ἢ κλειδῶν ὑποβολῇ καὶ μοιχευθεῖσαν εἰ δ' ἄλλως τις ἀποπέμψαιτο, τῆς οὐσίας αὐτοῦ τὸ μὲν τῆς γυναικὸς εἶναι, τὸ δὲ τῆς Δίμητρος ἱερὸν κελεύων τὸν δ' ἀποδόμενον γυναῖκα θύεσθαι χθονίοις θεοῖς.

*Ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ βίου τούτου (ἐν Παρισίοις ΑΩΘ, σελ. 375) ὁ Κοραῆς γράφει: Ἐκβάλλειν⁽²⁾ ἐξ Ἡ(μετέρας) Δ(ιορθώσεως) ἀντὶ τοῦ, ἐκβαλεῖν⁽²⁾. — Ἐπὶ φαρμακείᾳ τέκνων, ἢ κλειδῶν ὑποβολῇ.] Εἰσὶν οἱ γράφειν παραινουῖσιν, Ἐπὶ φαρμακείᾳ, ἢ παίδων ὑποβολῇ· ἕτεροι δὲ, Ἐπὶ φαρμακείᾳ τέκνων, ἢ παίδων ὑποβολῇ, διὰ τὸ ἀπροσδιόνυσον ἐνταῦθα τῆς φερομένης γραφῆς, Κλειδῶν. Ἐν δὲ σελ. 482 τῆς αὐτῆς ἐκδόσεως, ἔνθα ἀναγράφονται αἱ κατὰ Κοραῆν Αἰμιλίου Πόρτου τοῦ Κρητὸς σημειώσεις καὶ διορθώσεις βραχεῖαι εἰς τοὺς Πλουτάρχου βίους προσηυξημέναι ἐντὸς τετραγωνικῶν ἀγκυλῶν ταῖς τοῦ Κοραῆ «ἐπικρίσεις», ἀναγινώσκωμεν: Κλειδῶν ὑποβολῇ.] ἀντὶ τοῦ Παίδων. Ἐπιθὶ Ἡσύχιον, ἐν τῇ λέξ. Κλεινοί· Κλεινῶν γὰρ ἔοικεν ὧδε γραπτόν εἶναι· ἐπεὶ τὸ Κλειδῶν οὐδαμῶς ἀρμόζει τοῖς εἰρημένοις. Ἴδε καὶ τὸν Εὐστάθιον περὶ τοῦ Κλεινός. [Οὐδὲν πρὸς ἔπος ταῦτα ὁ μακαρίτης Πόρτος. «Κλεινοὶ (καθ' Ἡσύχιον) οἱ εἰς τὰ παιδικὰ ἐπὶ κάλλει ἀρπαζόμενοι παῖδες». Οὕτω δὲ κεκληῖσθαι παρὰ Κρησὶ τοὺς ἐρω-

⁽¹⁾ Ἐν τῷ app. crit. ἀναγράφεται: ἐκβαλεῖν: em. Coraes <καὶ> Reiske. Ἡ ἔκδ. τοῦ Κοραῆ ἐτελειώθη τῷ 1815.

⁽²⁾ Ταύτην ἐδέχθη ὁ P. Fr. Girard ἀναγράφων τὸ χωρίον τοῦτο ἐν Textes de droit Romain, Paris 1913. Οὕτω δὲ καὶ φέρεται ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Schultze ἐκδόσει παρὰ Firmin Didot τῶν δύο πρώτων βίων τοῦ Πλουτάρχου, πλὴν ὁ συνεχιστὴς τῶν βίων τούτων Theod. Doehner ἐπανέρχεται εἰς τὸ ἐκβαλεῖν (ιδ. αὐτ. Monitum).

μένους φησίν Ευστάθιος (σελ. 1300), ἔκ τε τοῦ Στράβωνος καὶ τοῦ Ἀθηναίου παρειληφώς. Ἐάσθω οὖν τέως κατὰ χώραν τὸ ἐν τῷ Πλουτάρχῳ Κλειδῶν, ἕως ἂν τῆς προσηκούσης θεραπείας, ἢ ἔρμηνείας τύχη.]

Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος χωρίον τοῦ Πλουτάρχου φαίνεται πράγματι ἀνέκαθεν νοσοῦν, διὰ τοῦτο καὶ πρὸ τοῦ Κοραῆ καὶ μετ' αὐτὸν πολλοὶ φιλόλογοι καὶ φιλολογοῦντες νομικοὶ εὐλόγως ἐπεχείρησαν νὰ θεραπεύσωσι τὸ μνημονευθὲν Πλουτάρχειον χωρίον. Ἀλλ' ἡμεῖς νομίζομεν ὅτι δυνάμεθα νὰ ἐπαναλάβωμεν μέχρι σήμερον τὴν ῥῆσιν τοῦ σοφοῦ Κοραῆ ὅτι τὸ χωρίον χεῖζει τῆς προσηκούσης θεραπείας.

Ὁ Πλουτάρχος διὰ τοῦ χωρίου τούτου, ὡς ἔχει, πληροφοροεῖ ἡμᾶς ὅτι κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Ῥωμύλου τῇ μὲν γυναικὶ ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐπετρέπετο νὰ ἀπολείπῃ τὸν ἑαυτῆς ἄνδρα, τῷ δ' ἄνδρὶ νὰ ἐκβάλλῃ τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα εἰμὴ μόνον ἐπὶ φαρμακείᾳ τέκνων, κλειδῶν ὑποβολῇ καὶ μοιχείᾳ.

Ὅτι ὅμως παλαιόθεν ἠγέρθησαν ἀμφισβητήσεις περὶ τῆς ἀληθοῦς ἔρμηνείας τῆς παραδεδομένης γραφῆς καταφαίνεται ἔξ ὕσων γράφουσι διὰ μακρῶν ἄλλοι τε καὶ δύο παλαιότεροι νομικοὶ ὁ Karl Wächter (über Ehescheidungen bei den Römern, Stuttgart 1822, σ. 268) καὶ ὁ Klenze (Die Freiheit der Ehescheidung nach ältern Römischen Rechte, ἐν Zeitschrift für geschichtliche Rechtswissenschaft, τόμ. 7 herausg. von Savigny κλπ. Berlin 1831, σ. 21-42).

Ἦδη ὁ Reiske παλαιὸς τοῦ Πλουτάρχου ἐκδότης πρὸ τῆς λ. τέκνων προσέθηκε τὸ καὶ ὥστε τὸ χωρίον ἔχει ὥδε: ἐπὶ φαρμακείᾳ, <καὶ> τέκνων ἢ κλειδῶν ὑποβολῇ καὶ μοιχευθεῖσαν, ὥστε ὁ Wächter κατ' ἀρχὰς μεταφράζει: ἐπὶ φαρμακείᾳ καὶ ἐπὶ ὑποβολῇ τέκνων ἢ ἀπομιμήσει κλειδῶν καὶ ἐπὶ μοιχείᾳ.

Ἀλλὰ τίς ἢ σημασία τοῦ τέκνων ἢ κλειδῶν ὑποβολῇ (ἢ ὡς ἀναγινώσκει ὁ Wächter ἀποβολῇ, ἄλλοι δὲ ὑπερβολῇ); Ὁ αὐτὸς Wächter μετὰ τὴν διόρθωσιν τοῦ ὑποβολῇ εἰς ἀποβολῇ ἔρμηνεύει: ἔνεκα φαρμακείας, ἀμβλώσεως (procuratio abortus, ἰδ. καὶ PWRE λ. abortio) τέκνων καὶ παραμελήσεως τῶν τοῦ οἴκου. Τοῦναντίον ὁ Hasse (Güterrecht der Ehegatten, Berlin 1824), ἐχόμενος τῆς γραφῆς κλειδῶν ὑποβολῇ, μεταφράζει διὰ τοῦ *falsatio clavium*, ἧτις ἐγένετο εἴτε πρὸς ὑπεξαίρεσιν χρημάτων χάριν ὠφελείας τῶν ἑαυτῆς συγγενῶν ἐπὶ ζημίᾳ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἢ πρὸς οἰνοποσίαν διὰ παραβιάσεως δι' ἀντικλειδος τῆς θύρας τοῦ οἴνου (ἰδ. καὶ PWRE 5, 1242), ὡς πρῶτος ἐσκέφθη τὴν τελευταίαν ταύτην ἀποψιν ὁ Μαρκίλιος (Marche, hist. jur. civ. de divortiiis, Lips. 1764. 4. p. XIX) καὶ

ἔπειτα ὁ Io. G. Hutten. Διὰ τοῦτο ἄλλοι (ιδ. Wächter σ. 23 καὶ Klenze σ. 31), ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ σχετικὰ χωρία Διονυσίου καὶ ἄλλων περὶ ἀποχῆς τῶν ῥωμαίων γυναικῶν ἀπὸ τοῦ οἴνου, ἀντὶ τέκνων ἢ γράφουσι *τε καὶ οἰνώνος*, ὥστε τὸ ὅλον χωρίον ἀναγινώσκεται: ἐπὶ φαρμακεία τε καὶ οἰνώνος κλειδῶν ὑποβολῇ.

Κατὰ τὴν διασκευὴν ταύτην τοῦ κειμένου τὰ αἷτια τοῦ διαζυγίου περιορίσθησαν ἐν τῇ φαρμακείᾳ, τῇ οἰνοποσίᾳ καὶ τῇ μοιχείᾳ (φαρμακεία = δηλητηριάσει, ἀμβλώσει; ἢ παρασκευῇ μαγικῶν φαρμάκων ἅτινα κατὰ Πλίνιον ἀπηγορεύοντο ἐν Ῥώμῃ).

Ἦδη ὁ Γουλιέλμος Xylander (=Holtzmann) προσκρούσας εἰς τὴν λ. κλειδῶν ἀνεγίνωσκεν ἀντ' αὐτῆς τὴν λ. παίδων. Ἀλλὰ καὶ ὁ Wächter ἤθελε νὰ χωρισθῇ ἀπὸ τῆς λ. φαρμακείᾳ ἢ λ. τέκνων, διότι κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ῥωμ. νομοθεσίαν ὁ σύζυγος ἀπέπεμπε τὴν σύζυγον, ἔὰν αὕτη ἦτο medicamentaria (ιδ. Wächter σ. 212). Κατὰ τὰ ἀνωτέρω καὶ ἡ λ. τέκνων χωρίζεται ἀπὸ τῆς λ. φαρμακείᾳ καὶ ἡ ἐπανάληψις δύο λέξεων (τέκνων ἢ παίδων, ὡς ὁ Xylander ἀντὶ τοῦ ἀπροσδιονύσου κλειδῶν ἀναγινώσκει) τὴν αὐτὴν σημασίαν ἔχουσῶν εἶναι οὐ μόνον ἄσκοπος ἀλλὰ καὶ παράλογος (ιδ. καὶ Wächter σ. 23). Ἴδού περὶ αὐτῶν ὅσα λέγει ὁ Io. Jacobus Reiske ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Πλουτάρχου (Lipsiae 1774—1782): Ἐπὶ φαρμακείᾳ τέκνων, (sic olim) ἢ κλειδῶν ὑποβολῇ] Pro κλειδῶν Xylander παίδων legendum censet, eo maxime ductus argumento, non esse simile vero, in legibus de matrimonio latis, de falsis aut occultis clavibus agi, praesertim ita ut inter veneficium et adulterium id crimen medio loco referretur. Certe βρέφη ὑποβολιμαῖα vocari subdititios liberos satis est notum. Stephanus hanc emendationem nullius veteris codicis auctoritate niti observat. Ego quidem Xylandri παίδων hanc saltem ob causam rejicio, quia τέκνων tam proxime praecedit, nec muto quidquam, nisi magis placeat interpunctionem post φαρμακεία poni, ut repudium uxoris permitteretur ob crimen veneficii in genere, ob falsationem liberorum vel clavium, et ob adulterium. Nec vero falsis uti clavibus ita leve videatur, cum si uxor vel merum biberit, a marito esset punienda.

Καὶ ὁ ἀοίδιμος Καθηγητῆς Γρηγόριος Ν. Βερναρδάκης ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ Symbolae criticae et palaeographicae in Plutarchi vitas parallelas et moralia (Lipsiae 1879, σ. 1) μακρὸν ποιούμενος λόγον προτείνει καὶ ἰδίαν διόρθωσιν λέγων..... Verba ἢ κλειδῶν ὑποβολῇ manifesto corrupta sunt neque ullo modo defendi possunt. Madvigius correxit ἐπὶ φαρμακείᾳ καὶ τέκνων ἢ κλειδῶν

ὑποβολῆ, quibus difficultas ne sublevatur quidem. Cobetus rescripsit: ἐπὶ φαρμακεία καὶ τέκνων ὑποβολῆ καὶ μοιχ., adiecto καὶ et eiecto κλειδῶν, cum hac annotatione: 'Duplex erat lectio in libro vetusto; vitiosa κλειδῶν in textu, emendata τέκνων in margine, quas scribae ut solent coniunxerunt'. Hanc explicationem equidem non intellego; nam κλειδῶν et τέκνων nihil aut a sententia aut a literarum vestigiis commune habent. Scribendum puto: ἐπὶ φαρμακεία, τέκνων ἐπηλύδων ὑποβολῆ καὶ μοιχευθεῖσαν, ut tres repudiandae uxoris causae commemorentur. Τέκνων ἐπηλύδων abundanter dictum idem est ac τέκνων ἐπεισάκτων, οὐ γνησίων. Γνήσιος et ἔπηλυς saepissime inter se opponi ostendunt Thes. 13.32. Camill. 31. Eumen. 8. Demetr. 44. p. 584e, ubi opp. ἔμφυτος. 756c: οὐδ' ἔπηλυς (ὁ Ἔρωσ) — παραδύεται — ὥστε παρεισγραφῆς δίκην φεύγειν καὶ νοθείας τῆς ἐν θεοῖς. et p. 988 b. Sed. v. addenda. Ἐκεῖ (σ. 145) παρατίθενται ὅσα ὁ G. Dindorfius ἀνεκοίνωσε σχετικὰ Ἀριστοφάνεια χωρία (Θεσμ. 407 καὶ 418), ὧν ὅμως τὸ δεύτερον εἶναι ἀσχετον πρὸς τὸ ἡμέτερον.

Καὶ ὁ ἡμέτερος συνάδελφος καθηγητῆς κ. Α. Χατζῆς, γενομένης συζητήσεως περὶ τοῦ χωρίου τούτου, ἀνεκοίνωσέ μοι τὴν ἐξῆς διόρθωσιν: Ἐπὶ φαρμακεία <ἀτοκία> τέκνων, ἢ παίδων ὑποβολῆ καὶ μοιχευθεῖσαν. Ἀλλὰ εἰς τὴν διόρθωσιν ταύτην ἀντιμάχονται ὅσα λέγει ὁ F. Baudry ἐν Darem. - Sagl. II, 322.

Διὰ πάντα ταῦτα καθ' ἡμᾶς ἢ λ. τέκνων ἄλλο τι ὑποκρύπτει. εἶναι δηλαδὴ δύο λέξεις ΤΕ καὶ ΚΝ[ΩΝ], τὸ δὲ ΚΝ προῆλθεν ἐκ κακῆς ἀναγραφῆς τοῦ ΚΑΙ, ἧς ἔνεκα προσετέθη τὸ ΩΝ καὶ ἀπετελέσθη οὕτω τὸ ΤΕΚΝΩΝ. Τούτου δοθέντος ἢ ἐπομένη λ. ΠΑΙΔΩΝ, ἀναγνωσθεῖσα κακῶς ΠΑΙΔΩΝ, διωρθώθη εἶτα ὑπὸ τινος ἀντιγραφέως ΚΛΙΔΩΝ — κλειδῶν πρὸς ἀποφυγὴν ἴσως τῶν δύο ὁμοίας σημασίας λέξεων (τέκνων — παίδων).

Λοιπὸν εἰάν, ὡς φρονοῦμεν, τὰ παρ' ἡμῶν προτεινόμενα παλαιογραφικῶς εὐσταθῶσι, τότε γραπτέον: ἐπὶ φαρμακεία τε καὶ παίδων ὑποβολῆ καὶ⁽¹⁾ μοιχευθεῖσαν.

Διὰ τῆς ἡμετέρας διορθώσεως ἐλπίζομεν ὅτι ἐν τοῖς ἐξῆς θέλουσι περιορισθῆ ἀπὸ τεσσάρων εἰς τρεῖς ὑπὸ τῶν νομικῶν οἱ λόγοι τοῦ διαζυγίου ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἄλλως ἀμάρτυρον, τὰς κλεῖδας.

(1) Ὅμοιον τρόπον συνδέσεως (τε καὶ - καὶ) ἔχομεν καὶ ἀλλαχοῦ, πρβλ. Ξεν. Ἀν. 3, 2, 23 ...πολλάς τε καὶ εὐδαίμονας καὶ μεγάλας πόλεις οἰκοῦσιν... Θουκ. Β. 56, 5 ἀναγαγόμενοι δὲ ἐκ τῆς Ἐπιδαύρου ἔτεμον τὴν τε Τροίξηνίδα γῆν καὶ Ἀλιάδα καὶ Ἐρμιονίδα.